

*POZADINA, KARAKTERISTIKE I POSLJEDICE TRENUTNE GLOBALNE KRIZE I TRANZICIJA U  
POST-KRIZNI SVIJET*

PROF. MIHALY SIMAI, ČLAN MAĐARSKE AKADEMIJE ZNANOSTI

Kratkoročne i dugoročne perspektive, praktični i teorijski pristupi, a najviše velika količina hipotetskih spekulacija karakteriziraju debate o prvoj globalnoj financijskoj i ekonomskoj krizi 21. stoljeća. Mnogi pripadnici društvenih nauka postavljaju pitanje: Postoji li više globalnih kriza i koja je njihova povezanost s financijsko-ekonomskom krizom?<sup>1</sup> Kako bi kriza mogla biti obilježena: ciklička, strukturna, sistemska ili sadrži sve tri osobine? Je li kriza gotova i da li će imati trajan negativan učinak na globalni sustav? Je li era globalizacije i neoliberalizma gotova? Što će biti ili bi trebao biti «post-neoliberalni» svijet? To je samo kratki popis pitanja u vrlo bogatim i raznolikim globalnim raspravama.

Uvijek su, naravno, postojali različiti pristupi krizi, razvijeni od različitih škola u vezi definicija, uzroka, ishoda i uloge glavnih aktera. Da ne spominjemo tradicionalnu spremnost sljedbenika nekih škola u društvenim znanostima da čak i manje turbulencije u sustavu kvalificiraju kao krizu.<sup>2 3</sup>

Mnogi, ne samo marksisti i neo-marksisti, nego i studenti kapitalističkog sustava (čiji je globalni karakter obnovljen raspadom socijalističkih režima), smatraju sadašnju situaciju krizom neoliberalnog kapitalizma. Zanimljiv članak, objavljen u «Development Dialogue» uključuje pet međusobno povezanih područja pod okriljem krize: preakumulacijska, ekološka, demokracijska, sigurnosna i kriza demokracije.<sup>4 5</sup>

Važnu skupinu čine i oni koji govore o krizi globalizacije i multilateralizma. Poznati američki novinar-analitičar Fared Zachariah predložio je sljedeću ideju: 'U širem smislu, temeljna kriza s kojom se suočavamo je sama globalizacija. Globalizirali smo nacionalne ekonomije. Trgovine, putovanja i turizam približavaju ljude. Tehnologija je omogućila stvaranje multinacionalnih opskrbnih lanaca, tvrtki i kupaca. Ali naša politika je i dalje odlučno nacionalna. Ova napetost je u središtu mnogih padova sustava u ovom području-neusklađenost između međusobno povezanih gospodarstava koja proizvode globalne probleme, ali bez odgovarajućeg političkog procesa koji bi utjecao na globalna rješenja. Bez bolje međunarodne suradnje biti će još padova sustava, a na kraju je moguće i povlačenje iz globalizacije prema sigurnosti, i sporom rastu, zaštićenih nacionalnih gospodarstava.'<sup>6</sup>

Nesumnjivo je, međutim, da se gospodarsku krizu, koja je započela 2007. može okarakterizirati kao najozbiljniju globalnu krizu od Velike depresije 1930-ih s dugoročnim, u nekim područjima čak i razornim posljedicama. Ona je započela kao financijska kriza i brzo se proširila, prvo na cijeli financijski sustav, a

---

<sup>1</sup> Na godišnjoj skupštini World on Development economics u Stockholmu 31.5.-2.6. 2010. mnogi sudionici govore o trostrukoj krizi, financijsko-ekonomskoj krizi, promjeni klime i kontinuiranoj zabrinutosti oko inflacije svjetskih cijena hrane. Iznijeta je tvrdnja da je interakcija triju kriza potkopala prosperitet sadašnjim i budućim generacijama te napredak u pogledu smanjenja siromaštva i ispunjenja Milenijskih Ciljeva Razvoja (Millennium Development Goals-MDGs). Neobjavljeni rad Tonya Addisona i Wim Naudé '*Odgovarajući na trostruku krizu: poduzetništvo, inovacije i strukturalne promjene*'

<sup>2</sup> Ovo nije mjesto za raspravu o pojmu «krize». Ipak potrebno je razjasniti određene aspekte njegove uporabe ili zlouporabe. U grčkim povijesnim tekstovima korišten je u pravnoj, medicinskoj i retoričkoj terminologiji kao prekretnica u odluci ili raspravi. Ponovno socijalno pojavljivanje termina u odnosu na događaje, razdoblja ili procese datira iz kasnog 18. stoljeća, kada se koristi za označavanje kritičnih epizoda u sustavu, ukazujući na strukturne poremećaje u društvu i gospodarstvu. Kroz političke procese i medije koncept je postao važan u rječniku političke kulture 20. stoljeća kao općenita krilatica-alternativa konkretnijim idejama, karakterizirajući značajne poremećaje u različitim sustavima. Krizni menadžment postao je zadatak, razvijen ne samo kroz političke znanosti, nego i kroz ostale discipline.

<sup>3</sup> Vjerojatno je nakon rasprava o Ehrlichovoj knjizi '*The population bomb*', dobro poznatog izvješća Rimskog kluba i prve energetske-prehrambene krize 1970-tih, koncept sustavnog međuodnosa različitih kriza i koncept doba «mega-krize» ušao u globalni dijalog i napisane su mnoge studije. Različiti računalni modeli omogućili su kvantifikaciju međusobnih odnosa između različitih područja, o kojima je dostupno dovoljno podataka.

<sup>4</sup> Brie, Michael: '*Putovi iz krize neoliberalizma*' Development Dialogue br. 51 siječanj 2009 str 15-31

Uppsala, Švedska

<sup>5</sup> Soros, George: '*Kriza globalnog kapitalizma*' New York, PublicAffairs, 1998 str 176.

<sup>6</sup> Newsweek 22.6.2009

onda na ostatak gospodarstva. Ovdje želim naglasiti da čak i sistemska kriza ne podrazumijeva kolaps sustava, ali to je veliki poremećaj ili turbulencija koja blokira ili ozbiljno ometa njegovo funkcioniranje. To može ipak dovesti do kolapsa određenog sustava s teškim i često nepredvidivim globalnim političkim, društvenim i gospodarskim posljedicama. Iako globalno gospodarstvo polako i neravnomjerno ulazi u doba post-krize, karakterizirano sporim rastom, nezaposlenošću i nestabilnim tržištima, u ovom radu treba započeti s raspravom o globalnom okruženju i nekim od glavnih karakteristika krize.

### *O globalnom okolišu u aktualnoj krizi*

Prije 5 godina bivši glavni tajnik UN-a Kofi Annan, u svom izvješću glavnoj skupštini UN-a, daje važnu izjavu o stanju u svijetu koji dolazi do raskrižja. Postoje razdoblja u povijesti kada je čovječanstvo na raskrižju, kada staze koje se slijede utječu na veliki broj ljudi u temeljnim načinima za stotine godina. Mi smo u jednom od tih razdoblja sada, jer će odluke koje ćemo donijeti tijekom sljedećih desetljeća o važnim pitanjima, kao što su globalni okoliš, problemi sa stanovništvom, širenje nuklearnog naoružanja te mnogi drugi globalni izazovi, utjecati na živote milijardi ljudi širom svijeta za bezbroj generacija. To je zbog promjena koje su više-manje bez presedana.

U jednoj od mojih knjiga okarakterizirao sam posljednja desetljeća 20. i prva desetljeća 21. stoljeća<sup>7</sup> kao doba višestrukih globalnih preobrazbi, s mnogim štetnim posljedicama, ali i ponekad važnim novim mogućnostima za određene sudionike globalnog sustava. Teorijska i konceptualna inspiracija, u mom pristupu, proizašla je iz knjige Karla Polanyi-a '*Velika transformacija*'. Demografska transformacija, superurbanizacija, promjena u globalnoj strukturi moći i posljedice ekološke krize duboko su ukorijenjeni u naslijeđe 20. stoljeća<sup>8</sup>. Globalne posljedice nastajanja novog, svjetskog, sustava kapitalizma u procesu globalizacije, uloga država u gospodarskom i društvenom razvoju, te u različitim regijama svijeta mogle bi biti vidljivije u kasnim desetljećima 21. stoljeća. Podudarnost velikih preobrazbi unutar određenog razdoblja je rijetka u ljudskoj povijesti. Različite preobrazbe, evoluirajući novi čimbenici i snage rezultirali su složenim, raznolikom i turbulentnim svijetom 21. stoljeća. To također objašnjava zašto se posljedice krize, posebno aktualne, mogu uvelike razlikovati, ne samo na sjeveru i jugu, već i u pojedinačnim razvijenim i zemljama u razvoju.

Različite krize često se smatra ključnim točkama ili prekretnicama u povijesti koje obilježavaju određene 'završetke': kraj povijesti, geografije i države. U vezi s trenutnom krizom postalo je odjednom moderno predvidjeti 'kraj globalizacije', neoliberalizma, pa čak i kapitalizma. Mnogi, u akademskom svijetu, odbacuju neoliberalne proroke u korist Schumpetera, Keynesa, pa čak i Marxa u pokušaju da pronađu budućnost kapitalističkog sustava.

### *O krizi kapitalizma*

Ovaj rad nije mjesto za teorijsku raspravu o stvarnosti koncepata 'kraja'. Po mom mišljenju, kapitalizam post-hladnoratovskog doba i obnova njegove globalne premoći je samo početak novog kapitalističkog sustava 21. stoljeća. 'Svjetsko gospodarstvo', koje je zapravo ekonomski temelj globalnog kapitalističkog sustava i glavno područje globalizacije veće je nego ikad prije u ljudskoj povijesti kao što se vidi u veličini globalnog proizvoda, akumuliranog kapitala koji postoji i funkcionira u različitim oblicima i volumenu globalne potrošnje. Najvažniji nedržavni sudionici u sustavu, transnacionalne korporacije, zauzimaju dominantnu ulogu u gotovo svim sektorima svjetskog gospodarstva.

<sup>7</sup> Mihály Simai: '*Doba globalnih preobrazbi: ljudska dimenzija*' Budimpešta, Akademija, 2000

<sup>8</sup> 20. stoljeće doista je jedno od najkontroverznijih razdoblja ljudskoj povijesti. Doba nacionalizma i internacionalizma pod različitim zastavama i ideologijama, koristeći mirne ili nasilne instrumente. Stoljeće dekolonizacije i raspada velikih carstava. Stoljeće koje uključuje neke od najgorih diktatura u ljudskoj povijesti, ali i širenje slobode i demokracije, dotad bez presedana. Revolucije i protu-revolucije, svjetski ratovi, ratovi za nacionalno oslobođenje, vjerski, klasni, ideološki i etnički sukobi utrljali su neravan put ka trećem tisućljeću. Dobrice civilnog društva (propovjednici ljudske solidarnosti), zadrti dogmatski i nasilni fundamentalisti, pokreti deklarirani kao teroristički koji su postali vođe svojih novih zemalja, politički lideri odgovorni za ubojstva milijuna i još uvijek smatrani herojima od strane određenih skupina, globalne organizacije kriminalaca i mnoge druge neobične, nasilne ili nenasilne skupine, među glavnim su sudionicima tog doba. Devedeset posto onih učenjaka koji su živjeli i radili u ljudskoj povijesti su oblikovali i utjecali na brzi napredak znanosti i tehnologije, utjelovljen u novim proizvodima, procesima, robi široke potrošnje i zastrašujućim sustavima naoružanja. Radikalna poboljšanja u kvaliteti života milijuna, masovno siromaštvo i bijeda, očekivanja, razočaranja i očaj milijardi, sve je to kontroverzna baština stoljeća iza nas.

Neki autori, čak i među onima koji ne pripadaju u kategoriju kritičara sustava, smatraju dano doba u širem kontekstu, kao krizu globalnog kapitalizma. George Soros, u jednoj od svojih knjiga objavljenoj davno prije sadašnje krize, piše o krizi globalnog kapitalizma. Pod «globalnim kapitalizmom» Soros ne označava kapitalizam kao svjetski sustav proizvodnje za profit, već taj pojam koristi u užem smislu označavajući financijske aranžmane sadašnjeg svijeta, koji omogućuju manje-više slobodno kretanje kapitala diljem svijeta u kojem su kamatne stope, tečajevi stranih valuta i cijene dionica u različitim zemljama prсно povezane, a globalna financijska tržišta imaju ogroman utjecaj na ekonomske uvjete. Za te aranžmane- to jedinstveno svjetsko financijsko tržište- Soros kaže da je u opasnosti od raspada, što naravno nije ista stvar kao kolaps kapitalizma. 'Otvoreno govoreći, izbor s kojim smo suočeni je hoćemo li globalno financijsko tržište regulirati na međunarodnoj razini ili ćemo prepustiti pojedinim državama da zaštite svoje interese najbolje kako znaju. Naravno, potonji izbor zasigurno će dovesti do sloma gigantskog cirkulacijskog sustava koji nazivamo globalnim kapitalizmom.'

Soros nije uzeo u obzir u svom djelu da se obnovljeni globalni kapitalistički sustav 21. stoljeća razlikuje u mnogim pogledima od onog čiji je univerzalni karakter bio slomljen 1917.g.. To je, prije svega, dinamičan, hijerarhijski, multi polarni sustav. Na vrhu hijerarhije je i dalje SAD, jedina višedimenzionalna globalna sila. Države čija se moć temelji na raznim čimbenicima kao što su veliko i razvijeno gospodarstvo, jaka vojska, utjecaj na globalnu politiku i diplomaciju i učinkovita sfera informacija imaju značajne prednosti. Sustav je, ipak, mnogo više raznolik nego je bio u 19. i prvim godinama 20. stoljeća. To nije kapitalizam 'teritorijalnih carstava'. Prema nekim analitičarima postoje ekonomska carstva, ali čak i oni koji koriste ovaj koncept moraju priznati da je njihova uloga sasvim različita od one političkog carstva. Može, naravno, postojati opasnost da micro, mini, ili male države, koje su izložene na milost i nemilost globalnih ekonomskih sila, postanu 'države-dužnici'. Govoreći o funkcioniranju sustava, mislim da je prvo vrednovanje kapitalizma, nakon raspada socijalističkih režima, ponudio Ivan Pavao II u svojoj enciklici 'Centesimus Annus' 1991.g.<sup>9</sup>. To je još važnije upozorenje nego je bilo ranih 1990-ih:

“...može li se reći da je, nakon propasti komunizma, kapitalizam pobjednički društveni sustav i da bi trebao biti cilj zemalja koje ulažu napore u obnovu svojih gospodarstava i društava? Je li to model koji treba biti predložen zemljama Trećeg svijeta koje su u potrazi za putem do istinskog gospodarskog i građanskog napretka? Odgovor je, očito, složen. Ako pod 'kapitalizmom' podrazumijevamo ekonomski sustav koji priznaje temeljnu i pozitivnu ulogu poslovanja, tržišta, privatnog vlasništva i rezultirajuću odgovornost za sredstva proizvodnje, kao i slobodnu ljudsku kreativnost u gospodarskom sektoru, onda je odgovor svakako potvrđan, iako bi možda bilo prikladnije govoriti o 'poslovnoj ekonomiji', 'tržišnoj ekonomiji' ili jednostavno 'slobodnoj ekonomiji'. Ali ako kapitalizam označava sustav u kojem sloboda u ekonomskom sektoru nije ograničena unutar snažnog pravnog okvira...tada je odgovor sigurno negativan.”

Nastavio je:

“Socijalističko rješenje nije uspjelo, ali stvarnost marginalizacije i iskorištavanja ostaje u svijetu, osobito u zemljama Trećeg svijeta, kao i stvarnost čovjekove otuđenosti, posebno u naprednijim zemljama. ...Doista, postoji rizik širenja radikalne kapitalističke ideologije koja odbija te probleme uopće uzeti u obzir, u a priori uvjerenju da je svaki pokušaj njihovog rješavanja osuđen na propast i koja slijepo povjerava svoja rješenja slobodnom razvoju tržišnih sila.”

Načini na koje su različiti modeli kapitalizma pridonijeli gospodarskom rastu, nejednakosti i nestabilnosti ovise o specifičnim faktorima određenih zemalja. Američki sustav, gdje je globalna kriza izbila, okarakteriziran je kao uređeno liberalno slobodno tržište. Iako je, u načelu, većina potrebnih financijskih propisa 'na raspolaganju', u praksi nisu provedeni. Drugi model kapitalizma, različite konfiguracije i ostatak države blagostanja u Europi, s relativno visokom razinom socijalnih davanja i duboko integriran u globalno gospodarstvo, osobito američko; kroz globalne financijske konglomerate i međunarodne kompanije, osobito je pogođen krizom. Korporativni model u Japanu i ostalim azijskim zemljama pokazao se ranjiv, također, zbog njihove ovisnosti o svjetskim tržištima. Posljedice krize na različite hibridne sustave zemalja u razvoju i bivših socijalističkih država ovisile su o karakteru njihove povezanosti s razvijenim zemljama, obujmu rezervi i sposobnosti vlada da zaštite svoja gospodarstva ili primjene domaće poticajne mjere. Neke su zemlje u ovoj skupini bile u mogućnosti bolje upravljati financijskim posljedicama krize, uglavnom zato što su imale značajne rezerve i njihov sustav nije bio opterećen lošim vrijednosnicama.

<sup>9</sup> Ivan Pavao II (1991) na stotu obljetnicu *Rerum Novarum Centesimus Annus*, enciklika. Katolička konferencija SADA, Washington DC. Objava br. 436-8. str 81-82

*Struktura i posljedice krize*

Većina stručnjaka je na početku aktualnu krizu, ispravno smatrala bankarskom, kreditnom ili financijskom krizom. Financijske i bankarske krize imaju dugu povijest koja je stara koliko i sam financijski sektor. Iako su sva tržišta nesavršena i podložna neuspjehu, financijska tržišta su sklonija neuspjehu jer ih muče tri osnovna nedostatka: asimetrične informacije, ponašanje stada i samoispunjavajuća panika. Nestabilni financijski tijekovi često dovode do jedne od tri vrste krize: fiskalne krize: vlada naglo gubi sposobnost vraćanja stranih dugova i privlačenja novih inozemnih kredita što je može prisiliti na odgađanje ili neispunjenje svojih obveza; tečajne krize: sudionici na tržištu naglo premještaju svoje zahtjeve s domaće valute na devizna sredstva, iscrpljujući devizne rezerve središnje banke u kontekstu vezanog tečaja; bankarske krize: komercijalne banke naglo gube sposobnost korištenja tržišnih instrumenata (npr. certifikati-o-depozitu) ili sposobnost isplate iznenadnih povlačenja sredstava iz depozita čime postaju nelikvidne i eventualno nesolventne<sup>10</sup>. Ono što je zajedničko gotovo svim krizama je skupljanje prekomjernog duga u sustav i neizbježno financijskog balona koje proizlazi iz takvog duga. Velike krize slijede jedna drugu, ali nikad u identičnim formama, jer je tipično za kapitalizam da se razvija u spirali, ne prolazeći dva puta kroz istu konfiguraciju. Svaka financijska kriza ima tendenciju da bude nova i originalna u pogledu strukturne pozadine i interakcije svojih uzroka i transmisijskog mehanizma. Postoje dugoročne, duboko ukorijenjene strukturalne promjene u tlu na kojem se sadašnja kriza razvila, kao i kratkoročni uzroci.

Struktura globalne ekonomije radikalno se promijenila u drugoj polovici 20. stoljeća. Među sektorskim izmjenama, izravno povezanim s krizom, najvažnija promjena je 'financijsko produblivanje', tj. brz rast financijskog sektora ili širenje 'papirnog gospodarstva'. To je dio nacionalnog ili globalnog ekonomskog sustava u kojem nema materijalne proizvodnje, već dominira kretanje novca, dionica, obveznica i drugih financijskih instrumenata. Taj sektor se, od 1980-ih, povećao tri puta brže nego 'realno gospodarstvo': industrija, poljoprivreda, prijevoz, komunikacija, trgovina. Razvoj 'papirnog gospodarstva' stimulirao je dotada neviđeni rast globalnih financijskih središta. U srednjem vijeku 'gradovi-države' postali su središta trgovine. U 20. stoljeću pojavila su se središta globalne trgovine novcem, koja su okupila burze dionica i robe, privatne financijske institucije. Tijekom posljednjih desetljeća stoljeća postali su globalni koncentri 'papirnog gospodarstva'. Glavni sudionici u tim centrima su financijski konglomerati, investicijske i komercijalne banke, osiguravajuća društva, brokerske tvrtke itd.. Ti centri, kao što su London, New York, Tokio, Hong Kong, Šangaj, Singapur, Frankfurt, Pariz, Amsterdam, Ženeva, Dubai itd. nisu samo povezani mobilnošću kapitala, već kroz međusobnu povezanost burzi rade 24 sata. Oni igraju presudnu ulogu u spekulacijama i širenju panike. Postali su veoma važni i u nacionalnim ekonomijama; londonski centar ostvaruje 15% BDP-a Velike Britanije.

Ove promjene donijele su dotad neviđen stupanj financijske inovacije. Na financijski sektor otpada neodrživ udio korporativne dobiti i rasta dobiti, pogotovo u razvijenim gospodarstvima kao što su SAD i UK. Iako su papirno i realno gospodarstvo međusobno povezani, kako u nacionalnim, tako i u međunarodnim okvirima, vitalnost realnog gospodarstva, koje je izvor sredstava za život većini ljudi, je dovedena u pitanje. Tijekom razdoblja snažnog gospodarskog rasta, rasta kapitala i dugotrajne stabilnosti tržišni sudionici tražili su veće prinose bez odgovarajućeg uvažavanja rizika i nisu ????. Nestabilnost i kolebljivost papirnog gospodarstva može dovesti do smanjenja ekonomske osnove stvarnog života, ili u makro-scenarijima prilično brzo dovesti do sloma nacionalnih i regionalnih ekonomija.

Izvršna britanska politička ekonomistica Susan Strange nazvala je taj proces 'kasino kapitalizam'. U svojoj knjizi '*Kasino kapitalizam*' Strange je usporedila zapadni financijski sustav s velikom kockarnicom. Kao u kasinu "svijet visokih financija danas nudi igračima širok izbor igara. Umjesto ruleta, ajnca i pokera tu se ulaže u devizno tržište i sve njegove varijacije, tj. u obveznice, državne obveznice ili dionice. U svim derivativnim tržištima možete se «okladiti» na budućnost cijene derivata koristeći «forward» i «call-put»

---

<sup>10</sup> Financijske krize su opisane u različitim udžbenicima kao situacija u kojoj dolazi do pucanja glavnog lanca financijskog sustava. Površno gledano, nema dovoljno novca u financijskom sustavu. Zapravo, razlog je loša cirkulacija novca. Tvrtke ili poduzetnici nemaju ili im nedostaje sredstava i ne mogu dobiti kredite od banaka. Novac ne može teći slobodno. Tvrtke bankrotiraju ili smanjuju proizvodnju, ili čak usporavaju širenje trgovine. Smanjenje u proizvodnji i prerađivačkoj industriji može se vidjeti direktno iz smanjenja narudžbi i smanjenja obujma nabave uvoznika. Trgovci prodaju svoje zalihe što je brže moguće, prodaju po diskont cijinama da vrate gotovinu, kontroliraju ili čak drže nulte inventare. Udarac financijske turbulencije na normalnu trgovačku cirkulaciju rezultira velikom fluktuacijom tečaja i deprecijacijom valute. Rezultirajući većim troškovima nabave. Trgovinu istovremeno pogađaju povećanje kupovne cijene i pad kupovne moći. Trgovci tada trebaju više jeftine robe nego ikada prije da bi nadoknadili gubitak uzrokovan financijskim šokom. Ako se volumen prodaje jeftinih dobara u jednoj zemlji ili regiji uzdiže trgovačke turbulencije između zemalja će, bez iznimke, izaći na vidjelo u vrijeme financijske krize.

opcije, te kupovati i prodavati sve vrste ostalih, nejasnih, financijskih izuma. Neki igrači, pogotovo banke, igraju s vrlo velikim ulozima. Tu su i brojni mali operatori. Postoje također i oni koji prodaju savjete, kao i prodavači lakovjernima. A krupijeji u ovom globalnom financijskom kasinu su velike banke i brokeri. Oni igraju, kao što se kaže, 'za kuću', i oni su ti koji dugoročno najbolje prolaze." Nadalje Strange primjećuje da je velika razlika, između običnih vrsta kockanja i financijskih špekulacija, ta, da se može odabrati i ne kockanje na ruletu ili pokeru, ali svi su pogođeni 'kasino kapitalizmom'. Sve što se događa u stražnjim uredima banaka i fondova može imati iznenadne, nepredvidljive i neizbježne posljedice na živote pojedinca.<sup>11</sup>

Svaka financijska kriza sliča drugim krizama i u većini slučajeva prolazi kroz iste faze, ali svaka ima svoje specifične karakteristike.

Specifičnosti sadašnje krize nisu samo njezina dubina i globalna raširenost, nego i relativno brz prijenos na realnu ekonomiju. Njezine posljedice bi, također, mogle biti raširenije i najgore još od Velike depresije. Počela je u SAD-u, gdje je ekonomski rast u prethodnim godinama u stvarnosti bio dugom financirani boom. Uloga duga, ili kako se danas naziva u financijskom svijetu 'poluge', bila je važna i u Europi. Tržište nekretnina u SAD-u bilo je napuhano zbog globalnog toka kapitala. Europsko financijsko tržište uključivalo je masivne pozajmice istočnoj Europi i latinskoj Americi. Ta regionalna tržišta bila su pojačana i povezana globalnim financijskim sustavom koji je dopuštao slobodan protok kapitala oko svijeta. Mnogi stručnjaci su očekivali da će se, ako financijski sektor najveće ekonomije na svijetu, čija valuta i institucije su u središtu globalnog financijskog sustava, uđe u duboku krizu, rezultirajuća kriza proširiti i postati globalna. Kriza se širila u realnu ekonomiju kroz uzajamno jačajuće kanale: 'kreditno pucanje', npr. ograničavajući dostupnost kredita za obrtni kapital, trgovinu i investicije, što je vodilo sve opreznijim potrošačkim odlukama klijenata i investitora, vodeći slabijoj proizvodnji i nezaposlenosti. To je smanjilo međunarodnu trgovinu, kapital i novčane tijekove.

Globalna ekonomija ušla je u začarani krug silazne putanje. Financijski sektor je dodatno oslabio. Slabljenje financijskog sektora dodatno slabi realnu ekonomiju. Političari nisu na vrijeme uvidjeli da se radi o dvjema ozbiljnim krizama globalne veličine, u financijskom sustavu i u realnoj ekonomiji. Kako se ekonomska kriza širila od financijskih tržišta do realne ekonomije u zemljama širom svijeta, vlade su se fokusirale na kratkoročne mjere kontroliranja štete. Izrada poticajnih paketa i financijskih jamstava za rješavanje neposrednih problema je, iz mnogo razloga, bio prioritet za političare.

Skupljanje dugova kroz fiskalni budžet, na nacionalnom i međunarodnom nivou, bila je učestala opcija suprotstavljanja gomilanju dugova i bankrota. Većina vlada, bile one konzervativne ili socijaldemokratske, američke ili skandinavske, morala je pribjeći toj metodi kako bi izbjegla mogući kolaps cjelokupnog bankarskog i financijskog sustava i veliki globalni rast nezaposlenosti.

Iza neposrednih uzroka i implikacija krize postojao je broj specifičnih čimbenika koji su vodili do sloma. Tlo na kojem se financijska kriza razvila je međunarodna mreža neuravnoteženih tekućih računa, odražavajući nacionalne neravnoteže, koje su počele ubrzano rasti nakon 2000. godine, između štednji i ulaganja u velikim državama.

Došlo je do prekomjernog pouzdanja u snagu financijskog sektora. Prije svega, višak kod polužnih financiranja dogodio se tijekom razdoblja kada je, u Baselskom sporazumu, postignut konsenzus o potrebi i adekvatnoj razini kapitala nužnog u bankarskim institucijama. Nadalje, smatralo se da su, u velikim financijskim institucijama, za vrijeme tog razdoblja neobično velikog rasta veličine i sofisticiranosti financijskog sustava, razvijene sposobnosti sofisticiranog upravljanja financijskim rizicima. S financijskom deregulacijom u velikom broju zemalja, posebno u SAD-u i UK, financijske institucije postale su sve složenije. Financijski konglomerati počeli su širiti svoje poslove na, praktički, sve financijske funkcije unutar jednog sustava: bankarstvo, osiguranje, upravljanje imovinom, trgovanje vlasništvom, investicijsko bankarstvo, dioničko posredovanje, itd. Relativna stabilnost financijskih tržišta, koju odražava niska cijena sredstava i čvrst ekonomski rast, dovela je do značajnog zanemarivanja rizika. Kreditni standardi su oslabili, a standardi financiranja polugom porasli. To je povećalo izloženost financijskih institucija riziku nelikvidnosti, jer su se sve više oslanjale na veleprodajna tržišta za sredstva, koja su sve više bila kratkoročna. Situacija je pogoršana širenjem inovacija i rizičnih poslova. Novi, kompleksni financijski proizvodi zamaglili su rizik i pridonijeli pogrešnim izračunima. U prvom desetljeću stoljeća posredovanje sekuritized kreditima i povezanim derivatima raslo je dotad neviđenom brzinom. Kako se financijski nemir širio kreditna tržišta raznih regija počela su ubrzano pucati. Kolaps Lehman Brothers-a bio je posljedica i dodatni izvor nemira kreirajući paniku i smanjujući pouzdanje u financijska tržišta. Ipak, povratna petlja između aktivnosti u financijskoj i realnoj ekonomiji nije jedini uzrok širenja financijske krize

---

<sup>11</sup> Strange, S. *'Casino Capitalism'*, Manchester, UK: Manchester University Press, 1986

na realnu ekonomiju. Smanjila je, naravno, dotok sredstava iz financijskog sustava u realnu ekonomiju, ali se u realnoj ekonomiji pojavio zasebni problem: brzi rast viška kapaciteta proizvodnje u glavnim industrijama.

Kriza je proizvela ili ozbiljno pogoršala raširene, ali i različite, utjecaje širom svijeta. Negativni utjecaji, o kojima su izvijestile mnoge države, varirajući o državi, regiji, jačini i nivou razvoja, uključuju slijedeće:

- brzi rast nezaposlenosti, siromaštva i gladi
- usporenje rasta, gospodarski pad
- negativni učinci na trgovinske i isplatne bilance
- opadajuća razina izravnih stranih ulaganja
- velike i nestalne promjene tečaja
- porast budžetnog deficita, pad poreznih prihoda i smanjenje fiskalnog prostora
- smanjenje međunarodne trgovine
- povećana nestabilnost i pad cijena primarne robe
- odbijanje novčanih pošiljki zemljama u razvoju
- smanjeni prihodi od turizma
- masivni preokret privatnog priljeva kapitala
- smanjena razina kreditiranja i financiranja trgovine
- pad pouzdanja javnosti u financijske institucije
- pad sposobnosti održavanja socijalne zaštite i pružanja ostalih usluga, kao što su – zdravstvo i obrazovanje
- povećana smrtnost majki i male djece
- kolaps tržišta nekretninama

Postoje različite procjene od strane različitih međunarodnih organizacija i akademskih stručnjaka o globalnim gubicima prouzročenim krizom.<sup>12</sup> Iako će, zbog pada BDP-a, trebati godine da se saznaju direktni gubici i ukupna cijena krize, već je jasno da je globalna ekonomija pretrpjela snažan udarac.<sup>13</sup> Padovi u otplaćenosti i vrijednosti nekretnina nanijeli su tijekom 2008.g. i prve polovine 2009.g. globalnom bogatstvu udarac u vrijednosti \$28.8 bilijuna. Dio tih gubitaka je vraćen. Cijena kontroliranja globalne financijske krize, u drugoj polovini 2009.g. bila je \$11.9 bilijuna. Taj iznos uključuje injekcije kapitala u banke kako bi se spriječio njihov slom, cijenu spašavanja takozvane toksične imovine, garancije zajmova i potporu likvidnosti od strane centralnih banaka. To je otprilike 20% ukupne svjetske godišnje proizvodnje. Većina novca, \$10.2 bilijuna, potječe od razvijenih zemalja, a \$1.7 bilijuna od zemalja u razvoju, od čega je većina u potporama likvidnosti financijskom sektoru. Zajednički budžetski deficit G20 zemalja je procijenjen na 10.2% BDP-a 2009.g., što je najviše od Drugog svjetskog rata. Najveći deficit, 13.5% BDP-a, ima SAD. Međunarodni tokovi novca su pali za više od 80%. Vlade su poduzele ispravne mjere za spas banaka i nekih velikih tvrtki, ali su zanemarile dugoročne opasnosti i zadatke. Kao rezultat porezni obveznici će možda morati platiti dvostruku cijenu, prvo za financijska jamstva, a potom za dugove i suočiti se s rezovima u javnim i socijalnim uslugama.

Iznad cijene kriza i njihovih posljedica je osobito važan dugoročni problem, globalna 'kriza zaposlenosti' čija je posljedica dugoročni rast nezaposlenosti. Posao je izgubilo 40 milijuna ljudi. Većina njih su nezaposleni, neki su privremeno zaposleni. To je vjerojatno najopasnija društvena posljedica krize, povećavajući istovremeno siromaštvo i nejednakost.

Izjave 'službenih' izvora da je kriza gotova možda su tehnički točne što se tiče rasta BDP-a najvažnijih država, ali ključno pitanje je hoće li kriza biti popraćena razdobljem stagnacije u globalnoj ekonomiji, karakteriziranom rastom nezaposlenosti i sporim rastom potrošačke potražnje. Po predviđanju MOR-a, još uvijek su upitni poslovi milijuna ljudi, a zaposlenost će tek 2015.g. doseći razinu na kojoj je bila prije krize.<sup>14</sup>

<sup>12</sup> MMF i MOR

<sup>13</sup> Financijska kriza uzrokovala je produženi pad proizvodnje u naprednim ekonomijama – čak i ako se rast nastavi. Financijske krize imaju osobito divlji utjecaj na BDP, kao što pokazuju Velika depresija 1930-ih i stagnacija Japana 1990-ih. Zbog recesije se smanjuju ulaganja, a s njima i buduća proizvodnja. Za 88 bankarskih kriza, u razvijenim, nerazvijenim i zemljama u razvoju, MMF predviđa da je proizvodnja per capita pala za otprilike 10%, u prosjeku, u odnosu na trend prije krize, a gubici nisu bili vraćeni 7 godina nakon prosječne krize. U vrlo malom broju slučajeva je proizvodnja nakon financijske krize dovoljno rasla, da bi brzo vratila BDP na trend prije krize. (MMF-ovo izdanje *World Economic Outlook*-a iz 2009. nudi detaljno objašnjenje razloga)

<sup>14</sup> World of Work Report, 2009: Globalna kriza zaposlenosti i posljedice str.12-28. MOR Ženeva, 2009.g.

*Perspektive globalizacije u post kriznom svijetu*

Nejasno je i u kolikoj će mjeri zaključci proizašli iz trenutne krize utjecati na funkcioniranje globalnog sustava ili svjetske ekonomije, pogotovo financijskog sustava. Odgovori na ova važna pitanja ovise najprije o političkim odlukama u najvećim državama, a zatim i o uspjehu multilateralne suradnje, pogotovo o usklađivanju nacionalnih politika. Važno pitanje koje možda ometa usklađena međunarodna nastojanja je borba za većom međunarodnom konkurentnosti nacionalnih ekonomija. Kako se težina globalne ekonomije premještala sa Zapada na Istok, Azija je postala najveći *trust* većine industrija. Jačanje uloga novih međunarodnih sudionika s Istoka i Juga mijenjalo je karakter globalnih lanaca vrijednosti i globalne konkurencije. Drugi problem su poteškoće u reguliranju međusobno povezanih trgovinskih tokova, kretanja kapitala, unutarnjih i vanjskih izravnih stranih ulaganja, protoka tehnologije i međunarodnih migracija. Regulacije u jednom polju mogu negativno utjecati na funkcioniranje cijelog sustava. Globalna kriza 21. stoljeća dokazala je i da nacionalne politike često mogu biti poništene globalnim procesima i transakcijama nad kojima vlade imaju malu ili nikakvu kontrolu.

Mnogi analitičari predviđaju da će kriza potkopati proces globalizacije i promaknuti protekcionizam u dominantni trend, kao i nakon 1933.g. Kriza zasad nije 'izbacila globalizaciju iz kolosijeka'. Određene protekcionističke mjere su donesene u nekim zemljama, što je, prema Svjetskoj trgovinskoj organizaciji, utjecalo na otprilike 1% svjetske trgovine. Nacionalne politike su shvatile da moguće posljedice alternativa globalizaciji, kao što su ekonomski raspad, neonacionalizam, natjecateljski regionalizam i novi sukobi, predstavljaju opasnost svim, a pogotovo malim i ranjivim zemljama. Među sudionicima zainteresiranim za održanje relativno liberalne globalne ekonomije važnu ulogu imaju međunarodne korporacije. Njihovi glavni interesi su snažno povezani s otvorenim, liberalnim globalnim ekonomskim sustavom. Sveopća liberalizacija trgovine i financijskih tokova, financijska globalizacija zajedno s međusobnom povezanošću telekomunikacijama i tokovima informacija su neophodne za njihov posao. Njima je kriza bila i veliki izazov. Među tim globalno integriranim kompanijama, međunarodni financijski konglomerati su stavljeni na test vrlo rano u krizi. Mnoge od tih financijskih institucija su se odjednom našle u teškoj situaciji i bile su prisiljene tražiti potporu vlada. U nekim slučajevima, vlade su odgovorile kooperativno-pojedine vlade su morale pružiti potporu i međunarodnim institucijama u bankarstvu i osiguranju. Javni resursi postali su potrebni i mnogim međunarodnim tvrtkama u automobilskoj i drugim industrijama. Utjecaj međunarodnih korporacija kao globalnih sudionika će, zbog njihove konkurentnosti, bazirane na financijskim, tehnološkim, organizacijskim i menadžerskim sposobnostima, u najgorem slučaju ostati isti ili se čak i povećati u post-kriznom svijetu. Kriza je ipak ubrzala promjene u tom 'klubu'. Međunarodne korporacije iz Kine, Indije, Rusije i Brazila iskoristile su priliku da povećaju svoje međunarodne poslove.

Povećanje učinkovitosti multilateralne suradnje vjerojatno je najvažniji preduvjet održanju globalizacije u post-kriznom svijetu. Ulaskom svijeta u nesigurnu fazu globalne međupovezanosti i opasnostima uzajamne ranjivosti, globalna kriza je bila važan izazov za sve institucije multilateralne suradnje. Odgovori na 4 važna pitanja morat će se naći u nacionalnim okvirima i sustavu multilateralne suradnje:

- odgovarajuće upravljanje globalnim društvenim i političkim promjenama kako bi se izbjegli međunarodni sukobi
- održanje onih kanala (trgovina, protok kapitala, protok informacija, prijevoz, turizam, itd.) koji povezuju domaće ekonomije, potrošnju, investicije, inovacije i druge izvore rasta
- stabilizacija i regulacija financijskog sektora s nacionalnim i globalnim implikacijama
- smanjenje siromaštva i nezaposlenosti u konkurentnom globalnom okruženju

Postojanje i rastuća važnost globalnih problema je dodatni razlog potrebe za međunarodnom suradnjom i zajedničkim djelovanjem. Održivost sustava sve više ovisi o mogućnosti zemalja da drže svijet na okupu uz pomoć nekakvog oblika globalne vladavine. Globalna ekonomska kriza ubrzala je preraspodjelu globalne ekonomske i političke moći. U ovom se trenutku ipak ne može doći do zaključaka o dugoročnim posljedicama. Održanje i jačanje sveobuhvatne globalne sigurnosti ostati će važno u budućoj multilateralnoj suradnji. Kriza je pokazala da globalna ekonomska sigurnost mora biti važan sastavni dio iste.

Restrukturiranje, proširenje i središnja uloga G20 u procesu globalne vladavine, kao posljedica krize, je možda najvažnija 'inovacija' institucionalnog okvira međunarodne suradnje u 21. stoljeću. Da li ta inovacija označava početak nove ere u globalnoj vladavini ili ne, važno je ali i otvoreno pitanje.

Najvažnije inicijative G20 uključivale su novu ulogu i povećane mogućnosti MMF-a i koordinaciju određenih nacionalnih protukriznih mjera. Postalo je očito, ipak, da glavne države sudionici nemaju opsežnu viziju, snažnu predanost i financijska sredstva da preuzmu inicijativu i odgovornost uvođenja promjena koje bi kontrolirale i smanjile uzroke globalnih rizika odgovornih za krizu. To su dva važna područja koja zahtijevaju hitno djelovanje. Jedno od njih je razvoj učinkovitog, otpornog globalnog regulacijskog sustava u financijskom sektoru.

Drugo područje je upravljanje globalnom krizom zaposlenosti koja je glavni izvor društvenih problema i siromaštva. Ekonomski rast mnogih zemalja kroz desetljeća koja su prethodila financijsko ekonomskoj krizi nije pružao odgovarajuću mogućnost zapošljavanja u odnosu na brz porast radno sposobnog stanovništva na globalnoj razini. Kriza je dodatno otežala situaciju. Procjenjuje se da je 2008.g. 633 milijuna radnika (21.2% radnika u svijetu) živjelo, sa svojim obiteljima, od manje od \$1.25 dnevno per capita. Kao rezultat ekonomske i financijske krize, procjenjuje se da se taj broj u 2009.g. povećao za 215 milijuna, uključujući 100 milijuna u južnoj Aziji i 28 milijuna u subsaharskoj Africi. To predstavlja dodatnih 7% radnika. Preko 300 milijuna novih radnih mjesta morati će biti otvoreno kroz slijedećih 5 godina za povratak na razinu nezaposlenosti prije krize.<sup>15</sup>

*Zaključno:* globalni oporavak je još u ranoj fazi, razvija se polako i vjerojatno će ostati neujednačen. Globalna ekonomija raste, ali nezaposlenost i višak kapaciteta su visoki i traženi rast može godinama ostati trom u razvijenim zemljama. Tržišta u nastajanju i dalje vuku svjetsku potražnju, problem duga je izvor globalnih prijetnji. Mnoge zemlje su pale u duboki osjećaj nesigurnosti. Bijeda i tegobe su porasle za veliki broj ljudi posvuda. Na početku drugog desetljeća 21. stoljeća dugoročne posljedice krize još uvijek nisu jasne.

Zbog inercije u sustavu, uključujući različite interese glavnih, utjecajnih sudionika, svijet još može propustiti prilike za radikalna poboljšanja multilateralnog sustava. Globalna kriza rezultirala je hitnom potrebom za novim putem u multilateralnoj suradnji. Otkrila je nove faktore rizika, opasnosti dugoročne globalne stagnacije, koja je rezultirala protekcionizmom, trgovačke ratove. Istovremeno je stvoren intelektualni konsenzus o zajedničkom djelovanju. Preobražaj tog konsenzusa u praktične mjere ne ovisi isključivo o kolektivnoj mudrosti, sposobnostima i obvezama zemalja. Potrebne su nove, učinkovitije metode za bolje usklađivanje interesa glavnih sudionika. Uloga i odgovornosti pripadnika društvenih znanosti i pogotovo ekonomista vrlo je važna u ovoj fazi, ne samo zbog boljeg razumijevanja, već i upravljanja složenim ekonomskim, političkim i društvenim problemima post-kriznog svijeta demokratskim, akcijski usmjerenim rješenjima.

*Prevod: Danijel Šiljeg*

\*

### *Bibliografija*

Aizenman, J. 2009a. Financial crisis and the paradox of under- and over-regulation, NBER Working Paper No. 15018.

—. 2009b. On the paradox of prudential regulations in the globalized economy: International reserves and the crisis: a reassessment, NBER Working Paper No. 14779.

Amess, K.; Wright, M. 2007a. "Barbarians at the gate? leveraged buyouts, private equity and jobs", in International Journal of the Economics of Business.— 2007b.

Anonymous. 2009. Report of the commission of experts of the President of the UN General Assembly on reforms of the international monetary and financial system, Preparation for the UN Conference on the World Financial and Economic Crisis and its Impact on Development.

Barbera, R. 2009. The cost of capitalism: Understanding market mayhem and stabilizing our economic future, McGraw Hill Professional, New York, USA.

Bernanke, B. 2009. "The crisis and the policy response", speech, London School of Economics.

Blanchard, O. 2009. "Cracks in the system", in Finance & Development, Vol. 45, No. 4, International Monetary Fund.

Buiter, W. 2008a. Central banks and financial crises, paper presented at the Federal Reserve Bank of Kansas City Symposium on Maintaining Stability in a Changing Financial System.

Cuomo, A.M. 2008. "No rhyme or reason: The 'heads I win, tails you lose' bank bonus culture" (New York State Attorney General's Office).

<sup>15</sup> Iz izvješća glavnog tajnika UN-a na globalnom summitu u rujnu 2010.g.



- Diamond, D.W.; Rajan, R. 2009. The credit crisis: Conjectures about causes and remedies, NBER Working Paper No. 14739.
- Eichengreen, B. et al. 2009. How the subprime crisis went global: Evidence from bank credit default swap spreads, NBER Working Paper No. 14904.
- Gozzi, J.C.; Levine, R.; Schmukler, S.L. 2009. Patterns of international capital raisings, NBER Working Paper No. 14961.
- Kashyap, A.K.; Rajan, R.G.; Stein, J.C. 2008. Rethinking capital regulation, Federal Reserve Bank of Kansas City Symposium on Maintaining Stability in a Changing Financial System.
- Krugman, P. 2009. "How did economists get it so wrong?", in The New York Times.
- Krugman, P. 2009. "The return of depression economics and the crisis of 2008" (New York, W.W. Norton).
- MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 2010: A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások. (Institute for World Economics of HAS: The Global Crisis, effects, responses in economic policies and perspectives. Budapest )
- Palley, T. 2009. Financialization: What it is and why it matters, IMK Working Paper.
- Philippon, T. 2007. Why has the U.S. financial sector grown so much? The role of corporate finance, NBER Working Paper No. 13405, revised Jan. 2008.
- Rodrik, D. 2009. Now's the time to sing the praises of financial innovation, available: [http://rodrik.typepad.com/dani\\_rodriks\\_weblog/](http://rodrik.typepad.com/dani_rodriks_weblog/)
- Simai, M. 2001 The Age of Global Transformations: The Human Dimensions. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Stiglitz, J. 2009. Testimony before the congressional oversight panel: Regulatory reform hearing, available at: [cop.senate.gov/documents/testimony-011409-stiglitz.pdf](http://cop.senate.gov/documents/testimony-011409-stiglitz.pdf) [8 Nov. 2009].
- Taylor, J.B. 2009. The financial crisis and the policy responses: an empirical analysis of what went wrong, NBER Working Paper No. 14631.
- Turner, L.A. 2009. The financial crisis and the future of financial regulation, transcript of the Economist's Inaugural City Lecture, delivered 21 Jan. 2009.
- Turner, P. 2008. Financial globalisation and emerging market capital flows (Basel, Switzerland, Bank for International Settlements).
- World Bank, 2008, Lessons from World Bank Research on financial crises. Policy Research Working Paper No. 4779 (Washington DC)
- World Investment Report, 2010 UNCTAD Geneva.
- World of work report, 2009. The global jobs crisis ILO, Geneva
- Xinhua News. 2009. "20 million jobless migrant workers return home" Available at <http://news.xinhuanet.com/English/2009-02/02/>

\*

see@southeast-europe.org  
www.southeast-europe.org

© DKE 2010